

Науково-популярне видання

**ОДЕСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНІТРІШНІХ СПРАВ**

С. А. Цвілюк

Цвілюк Семен Антонович

**РЕЛІГІЙНЕ ВІДРОДЖЕННЯ
НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ**

**РЕЛІГІЙНЕ ВІДРОДЖЕННЯ
НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ**

Підп. до друку 22.06.2009. Формат 60x84/16. Папір офсетний.
Гарн. «Times New Roman» Друк цифровий. Ум. друк .арк. 1.66.
Тираж 100 пр. Зам. № 38/09

Видавець і виготовлювач Букаєв Вадим Вікторович
вул. Пантелеймонівська 34, м. Одеса, 65012.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 2783 від 02.03.2007 р.
Тел. 80949464393, email - bukaev@gmail.com

Одеса – 2009

УДК 348.07(477)
ББК 86.3(;Укр)я9
Ц 283

Автор:

Семен Антонович Цвілюк, доктор історичних наук,
професор кафедри українознавства Одеського державного
університету внутрішніх справ

Ц 283 Цвілюк, Семен Антонович
Релігійне відродження незалежної України / С. А. Цвілюк —
Одеса : видавець Букасв Вадим Вікторович, 2009. — 39 с.

Видання присвячено 1020-річчю хрещення Київської Русі. В ній показано, що духовний шлях, пройдений за цей час Українською Православною Церквою, усяний тернами, заборонами, руйнуванням, боротьбою із зовнішнім насильством, яке триває й дотепер. Які причини такого становища? Відповідь на це питання автор пробує знайти в нашій історичній минувшині й політичній та ідеологічній ситуації, що склалась в незалежній Україні.

УДК 348.07(477)
ББК 86.3(;Укр)я9

ЗМІСТ

Передмова.....	3
Тернистий шлях до українського храму	5
Відродження Української Автокефалії	13
Доля українських греко-католиків	18
Вагомий крок до міжнародного визнання України	23
Позитиви й негативи ренесансу українського православ'я	28
Незалежна держава – незалежна Церква	34
Література.....	38

1. *Азізян С.* Сибір за Церкву // Україна молода. – 2007. – 26 червня.
2. *Беспечный Т.* Как рушили церковь в Донбассе // Вечерний Донецк. – 1990. – 22 вересня.
3. *Вернадський В.І.* Українське питання і російська громадськість // Дружба народів. – 1990. - № 3.
4. Війни і мир / за заг. ред. Л. Івашиної. – Видання перше. – К.: АТЗТ “Українська прес-група”, 2004.
5. *Грушевський М.* З історії релігійної думки на Україні. – К.: Освіта, 1992.
6. *Кірамія Г.* Свобода і терор у Донбасі: Українсько-російське прикордоння, 1870 – 1990 роки. (пер. з англ.). – К.: Основи, 2002.
7. *Литвин В.М., Смолій В.А., Шпаковатий М.І.* Україна: поступ історії. – К.: Альтернативи, 2003.
8. *Огієнко І.* Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу. – К.: МП “Абрис”, 1991. – С. 92.
9. *Субтельний О.* Україна: Історія. – К.: Либідь, 1993.
10. *Цвілюк С.А.* “Релігійний ренесанс” незалежної України: До 1020-річчя Хрещення Київської Русі // Чорноморські новини. – 2008. – 17, 19, 24, 26 липня.
11. Українська культура: Лекції за ред. Дмитра Антоновича. – К.: Либідь, 1993.

Зі здобуттям державної незалежності й суверенітету України на її теренах відбулися надзвичайно важливі зміни в релігійному житті, характерною ознакою яких став передусім динамізм і масштаби його розвитку. Відкритість суспільства, демократичні засади політики нової влади, зацікавленість широких мас віруючих – все це сприяло активному відродженню релігійного життя. Після багатьох десятиліть червоного комуністичного атеїзму й переслідування духівництва настав період своєрідного релігійного ренесансу. Про активність нинішніх духовно-релігійних процесів свідчать такі дані: на початку нового ХХІ століття в Україні налічувалося уже понад 25,5 тисячі релігійних громад різних віросповідань, котрі об’єднують мільйони українських громадян.

Цей духовний процес має під собою міцну внутрішню конфесійно-моральну основу. Глибинні духовні підвалини неспроможна була викоренити з нашого народу і комуністична ідеологія за допомогою силової реалізації політичної доктрини атеїзму. Хоч як комуно-більшовицька влада прагла цього упродовж майже цілого століття, та досягти свого не змогла. Не допомогли ні погром і пограбування церков, ні винищення значної частини священнослужителів, ні широка, всюдишуща пропагандистська робота численних партійних організацій.

Пригадуються взірцеві емоційні слова видатного нашого письменника-класика, автора знаменитого роману “Собор” Олеся Гончара, занотовані ним до свого щоденника ще за радянських часів: “...Мете хурделиця. Здається, мете по всій Україні. Ввечері іду бульваром Шевченка. Повно світла. По алеї видно навіть, як летять тіні від сніжинок... А з далів мете цілі завії снігу чистого-пречистого. І раптом чую спів. Співають біля Володимирського собору. Голоси – молоді, чисті, сильні... А що двері до храму зачинено, співають тут, на вулиці “Ой, радуйся, земле...”. Горло перехоплюють спазми. Ні, не загине цей світ. Не вір оцим крукам, віщунам, що тільки й бачать у світі апокаліпсис... Якщо душа народна здатна так сильно себе проявити, світ житиме!”

Керуючись принципами свободи віросповідань, піднесення сфери духовного життя народу та налагодження правового поля

державно-церковних відносин, Верховна Рада України вже в квітні 1991 року ухвалила Закон “Про свободу совісті та релігійні організації”. Ним законодавчо було закріплено новий характер ставлення держави до церкви, наповнено свободу совісті реальним змістом, відкривалися можливості для задоволення релігійних потреб людини, надавалося релігійним організаціям право на просвітницьку, добродійну, виробничу та іншу суспільно корисну діяльність.

Для зміцнення духовних засад суспільства та захисту моралі, протидії впливу новітніх деструктивних культів важливу роль відіграв Указ Президента України від 27 квітня 1999 року “Про заходи щодо розвитку духовності, захисту моралі та формування здорового способу життя громадян”, а також інші законодавчі документи й державні заходи, покликані сприяти розвою сфери духовного життя українського народу.

Проте й досі найболючішою і найзлободеннішою проблемою в релігійному житті України залишається гостра конфліктність між конфесіями, протистояння у православ’ї, поділеному на три юрисдикції, складність взаємовідносин у сучасному духовному житті суспільства.

Які причини такого становища? Відповідь на це питання спробуймо знайти в нашій історичній минувшині й політичній та ідеологічній ситуації, що склалась в незалежній Україні.

протекціями, вигодами, втіхами і святинею, та найбільш нещасна остання. Блаженний, хто святість серця не закрив ризою, а волею Господньою!”.

Незважаючи на те, що нині Церква отримала широку свободу для діяльності по спасінню душ мирян, кількість віруючих формально виросла у кілька разів, а проблема моральності суспільства не зменшується, навпаки, загострюється. В той же час головне місце в діяльності церкви набули обряди, пишні церемонії, різноманітні освячення, тобто ті діяння, що приносять великі прибутки церковникам. До речі, це також одна з основних причин, чому Московський патріархат так міцно тримається за українську церкву. Та й то правда: хто відмовиться від неконтрольованих багатомільйонних грошових потоків, що безперервною рікою течуть в “третій Рим” з України?!

Місію “любви й пожертви” – те священнодійство, яким мають опікуватись служителі церкви, священники УПЦ МП підмінили індустрією надання послуг. Вони вщерть завантажені виконанням різних треб – хрещенням, вінчанням, відспівуванням померлих. Вони освячують банки, офіси, автозаправки, магазини, ресторани, казино, бари, кафе, котеджі бізнесменів і політиків, які ростуть навколо міст, як гриби. Це – данина сучасній моді, але й одночасно надзвичайно прибутковий бізнес!.. Церкви перетворилися на комерційні структури, на сферу добування великих грошей, матеріальних благ і нагород. Про це був змушений свого часу відверто заговорити (від людей не сховаєшся!) навіть сам Патріарх Алексій II; виступаючи в храмі Христа Спасителя в Москві в грудні 2006 року, він застерігав меркантильних душепастирів про відповідальність церкви перед Богом за моральний і духовний стан суспільства.

Помісний автокефальний статус Української церкви має тверду основу в церковних канонах, з цього приводу, писав: "... Від імені мільйонів українських православних ще раз сердечно просимо Вашу Святість і Священний Синод Великої Христової Церкви Константинопольської визнати Українську Православну церкву Київського патріархату як Помісну і Автокефальну Церкву України...".

Відомо, що Вселенський Патріарх в основному стоїть на позиції Київської церкви і навіть почав було вести відповідні переговори з Московським патріархатом. Але, як заявив предстоятель Київського Патріархату Філарет, ці переговори з Москвою поки що безрезультативні. Навпаки, Московський патріархат, за активною участю російського уряду й президента РФ, зараз посилює свої дії щодо приєднання закордонних організацій РПЦ.

В цих умовах перед Українською церквою та всім українським суспільством стоїть важливе завдання – діяти з більшою наполегливістю, щоб спільними зусиллями подолати сучасні проблеми українського православ'я, закликаючи до продуктивного діалогу з метою подолання упередженості у ставленні одне до одного усіх українських православних єпископів, духовенство та віруючих України. Адже між Київським і Московським патріархатами в Україні, а також і УАПЦ практично не існує різниці ні у сповіданні віри, ні в догматах та канонах, ні в традиціях богослужіння. Основна причина розділення Православної церкви в Україні – це втручання в церковне життя зовнішніх (російських) політичних і релігійних чинників, які не бажають бачити Україну міцною незалежною державою з власною Церквою.

Звичайно, багатьох українців хвилює проблема розколу українського православ'я не сама по собі. Бо пов'язане це явище значною мірою з тим, що в церковному житті далеко не завжди присутня правдива (автентична) християнська духовність, до чого священнослужителям варто прагнути. Натомість вони в переважній більшості відгороджуються від духовності дорогими ризами. За це церковників гостро критикував ще вікопомний Григорій Сковорода: "Ризо, ризо! Як небагатьох ти опреподобила! Як багатьох зробила нечестивими, зачарувала. Світ ловить людей різними сітями, прикриваючи їх багатствами, почестями, славою,

Як відомо, в 1686 році під тиском підкуплених урядових чиновників Османської Туреччини Москва, нарешті, вирвала у константинопольського патріарха Діонісія IV згоду на те, щоб Київська митрополія, яка тривалий час чинила рішучий спротив, перейшла під канонічну залежність до московського патріарха. Відтоді Українська Церква втратила свою автокефалію (автономну незалежність) і, як і Українська козацька республіка та український народ загалом, потрапила під цілковиту зверхність Московщини. Вона мусила перейняти московські церковні догмати, стала служити політиці зросійщення українського суспільства, проповідувати вірність царю та імперії. Інакше кажучи, православ'я в Україні перетворилося на міцну опору царського режиму і впродовж XVIII – XIX віків твердо стояло на захисті російського суспільного консерватизму, антиукраїнських настроїв, імперської політики самодержавства.

"Російські урядові та культурні впливи в XIX ст., – пише дослідник даної проблеми, – були настільки сильні, що церква стала знаряддям помосковлення українського народу. Церковна проповідь користувалася виключно російською мовою. Духовна преса й школа дуже мало звертали уваги на потреби української пастви. В кожній єпархії виходили так звані «Спархіальныя Ведомости», в Києві та Харкові існували поважні богословські органи – і всі вони були знаряддям помосковлення нашого народу. Духовна школа московила кандидатів священства, для чого існувала одна Духовна академія в Києві..."

Особливо непокоївся Московський патріархат з приводу спроб перекладів українською мовою "книг духовного змісту" та їх використання в богослужбі й навчанні в українських початкових школах. Можна стверджувати, що лінгвоцид – свідоме, цілеспрямоване нищення царизмом, російською церквою зокрема, української мови при богослужбі в українських церквах та освітньо-культурному житті, триває вже – страшно сказати – понад 300 років!

Розпочався цей, відверто кажучи, небогоугодний антиукраїнський захід незабаром після сумнозвісної Переяславської ради, 1690 року, "анафемою" Московського собору на «киевские новые книги» – твори видатних українських культурно-релігійних діячів Петра Могили,

Кирила-Транквіліона Ставровецького, Іоаннікія Галятовського, Лазара Барановича, Єпифанія Славинецького та інших авторів, які писали тодішньою українською літературною мовою. Але це був лише початок. Вже 1693 року Московський патріарх взагалі заборонив під страхом тортур привозити до Москви будь-які українські книжки.

Після цього настала черга цілої серії указів “венценосного дровосека”: 1709 р. – про запровадження цензури при друкуванні українських книг у Москві; 1720 р. – про заборону друкування нових книжок українською мовою в Києво-Печерській та Чернігівській друкарнях. Старі ж книжки перед друкуванням було наказано привести у відповідність з російськими, «дабы...особливого наречия в оных не было»; 1721 р. – про запровадження цензури щодо українських книжок і знищення Чернігівської друкарні.

І це робилося за умов величезної заслуги української Києво-Могилянської академії в розбудові російської православної церкви, у забезпеченні її кадрами релігійних діячів різного рівня. У своїй книзі “Малороссийское влияние на великорусскую церковную жизнь” відомий дослідник цієї проблеми, професор Казанського університету К. Харлампович відзначав, що у XVIII ст. “состав высшей великорусской иерархии наполовину был занят малороссами”.

Цей висновок підтверджується багатьма історичними документами. Ось один з них – розпорядження Синоду, надіслане до Києва, в якому мовилося: “В славенолатинских Московских школах мало учителей, а ко учению философии весьма никого нет; а слышно де, что в Кіеве обретаются ко учению философии, риторики и пиитики способныи мужи... И по его великаго государя указу велено способных ко учению персон из Кієво-Печерскаго монастыря, или где инде кто обретається, отправить к Москве обычайно на подводах без замедления”.

Після заснування нової російської столиці Санкт-Петербургу, за наказами Петра I, який зумів поставити під найсуворіший прокурорський контроль діяльність служителів самого Господа Бога, українські професійні церковники, надто викладачі і випускники Києво-Могилянської академії, займали найвідповідальніші релігійні посади у Синоді, очолювали столичні храми, були полковими священиками в російській армії, капеланами в кадетських корпусах та при іноземних російських місіях, завідували семінаріями в усіх

заходів до досягнення наміченої мети. Історичний досвід свідчить, що у піднесенні всіх без винятку православних церков світу державний фактор відігравав і відіграє нині надзвичайно важливу роль. Жодна з них не утворювалася і не набирала сили без всебічної підтримки держави, бо держава завжди зацікавлена у незалежній Церкві не менше, ніж сама Церква.

Патріарх Київський і всієї Русі–України Філарет з цього приводу зазначив на форумі, що президенти України начебто розуміють необхідність єдиної Помісної церкви, не раз виступали із заявами про закономірність такої постановки питання, але далі декларацій справа не йшла. Більше сподівань владика покладає на політику Президента України Віктора Ющенка, який від декларацій перейшов до практичних дій – він зустрічається з єпископатами православних церков, закликає встановити нормальні міжправославні відносини. Щоправда, УПЦ МП продовжує не реагувати на ці заклики й не йде на переговори; тут потрібні більш рішучі заходи.

У зверненні до Президента України Віктора Ющенка, ухваленому даним церковно-громадським форумом, зокрема, наголошується: “Переважає більшість громадян України за своїм віросповіданням належать до православ’я. Тому становлення і розвиток Помісної Української церкви не є виключно внутрішніми церковними питаннями. Історія свідчить, що без належної Української Помісної православної церкви не може бути справжньої незалежної Української держави... Глибоко переконані в тому, що причиною розділення Української православної церкви є втручання у її життя, в процес її становлення зовнішніх релігійних і політичних сил, які вороже налаштовані до української державності і бажають її ліквідації. Саме ці сили через залучення спецслужб зібрали і провели в травні 1992 року так званий Харківський собор, на якому відбувся розкол не тільки Української церкви, а й було покладено початок розколу самої України”.

Важливою проблемою на шляху до утворення єдиної Помісної церкви є визнання її Вселенським Патріархом Константинопольським. Церковно-громадський форум у листі “Його Святості Варфоломію, Архієпископу Константинополя – Нового Риму, Вселенському Патріархові”, аргументувавши, що

Незалежна держава – незалежна Церква

Саме так сформулював свого часу перший Президент України Леонід Кравчук основне питання, що стоїть перед духовно-релігійною сферою сучасної України. Інакшим воно й бути не може, бо в цьому зацікавлені не тільки релігійні організації, але й Українська держава, все українське суспільство. Особлива відповідальність лежить на православ'ї – вірі, що має найглибші в нашому народі історичні традиції й охоплює найширші верстви віруючих. Головна й найболючіша проблема – розкол в українському православ'ї – змушує шукати зближення позицій конфліктуючих сторін. І такі пошуки ведуться останнім часом досить інтенсивно. Важливим поступом на цьому шляху стало проведення Першого Всеукраїнського Християнського конгресу „Примирення – дар Божий, джерело нового життя”, а також Урочистої академії, присвяченої 2000-річчю Різдва Христового. У листопаді 2000 року було здійснено і перший практичний крок до об'єднання церков. Ієрархи УПЦ КП та УАПЦ підписали “Домовленості”, важливий примиренський документ, який кінцевою метою проголошує необхідність і потребу єднання задля утворення Помісної Православної Української церкви. Шлях до здійснення цієї мети непростий і тривалий, але його конче необхідно подолати задля щасливого майбутнього України.

Важливою подією на цьому шляху став II Всеукраїнський церковно-громадський форум “За Українську Помісну православну церкву”, що відбувся в червні 2007 року в Києві. Учасники форуму, а це представники єпископату, духовенства, чернецтва та віруючі Української православної церкви Київського патріархату, вчені, письменники й політики, відзначали втрату єдності Української церкви і суспільства як гріх великий, який і сьогодні, на жаль, роздмухується як людьми Московської церкви, так і багатьма українськими політичними силами, котрі піклуються справами, далекими від інтересів українського суспільства.

В центрі уваги учасників форуму – визначення чинників, від яких залежить становлення і розвиток єдиної Української Помісної церкви. Одним з них, як наголошувалося в усіх виступах, – це є поважна й зацікавлена участь держави у виробленні та здійсненні

російських єпархіях тощо. Зокрема, видатний український церковний і громадський діяч, вчений-енциклопедист, ректор Києво-Могилянської академії Феофан (Єлезар) Прокопович, переїхавши 1716 року до Петербургу, став найвпливовішим радником російського царя Петра I в питаннях церковної реформи та державної політики. У Софіївському соборі у Києві зберігається цікавий документ тих часів під назвою “Виписка про право і привілеї малоросійського духовенства”, в якому, зокрема, і йдеться про “заслуги Академії на користь церкви та російської держави”.

Заради об'єктивності зазначимо, що у справі руйнування українського письменства й духовності взагалі неабияку “допомогу” Петрові I надавали самі ж “малороси”. Йдеться передусім про видних українських духовно-релігійних діячів, професорів Києво-Могилянської академії Стефана Яворського (1658–1722) та його талановитого учня Феофана Прокоповича (1681–1736). Обидва вони здобули високу європейську освіту, обидва замолоду, під час навчання в Європі, перебували в католицькій вірі, а, повернувшись в Україну, стали відомими діячами в релігійно-культурній сфері як блискучі проповідники православ'я. Обидва ж звернули на себе увагу царя Петра I, який, проводячи реформи в Московії, спирався на людей європейського виховання і передових поглядів у питаннях релігії, а не на фанатичних догматів з числа старого московського духовенства.

Зокрема Стефан Яворський, викликаний 1700 року до Москви, до речі, проти своєї волі, за протекцією царя, зайняв одну з найвищих церковних посад – очолив рязанську митрополію з резиденцією у Москві. А після смерті того ж року Московського патріарха Петро I призначив киянина “місцєблюстителем патріаршого престолу”, тобто формальним главою російської церкви (фактичним її адміністратором став сам Петро I); на цій посаді Яворський залишався понад 20 років, майже до самої смерті.

Феофан Прокопович (1681 – 1736) також ввійшов в історію як визначний і послідовний сподвижник Петра I, котрий, як мовиться, не за страх, а за совість довго і вірно служив Росії, будучи найвідданішим радником імператора. До речі, саме з його „подачі” Петро I проголосив Московське царство Російською імперією, а себе – першим імператором. Прокопович займав ряд найвищих

релігійних і державних посад, зокрема зі створенням Синоду, одного з найвищих державних органів Росії, який керував справами православної церкви, був призначений його першим членом з титулом архієпископа новгородського і резиденцією в Петербурзі. Він був автором “Духовного регламенту”, яким обґрунтовував права монарха керувати церквою тощо.

Сучасники відзначали високу ученість і культуру Прокоповича, але мабуть найбільше враження на них справляли не стільки його здібності й знання, скільки блискучі успіхи його кар’єри. Разом з тим, за словами Михайла Грушевського, як релігійний діяч Прокопович у моральному плані надто поступався іншим відомим духовно-культурним постатям. “Він любив блиск, владу, багатства. Його владича резиденція славилась своїми пирами, розкішшю, сибаратизмом. Сковорода, що має в собі багато спільного з ним в ідеології й може до певної міри вважатись його ідейним наступником, як людина і моральний характер, є повним контрастом йому, і наскільки він робив незвичайний моральний вплив на своє оточення, настільки безплідним зі свого боку був Прокопович. Інтелектуально він може був навіть сильніший від свого далекого ученика, але морально стояв безмірно нижче. Особливо останні роки (1730 – 1736), коли в боротьбі зі своїми ворогами він воював не словом і переконанням, а політичними процесами, в’язницею, тортурями, роблять особливо прикре і гнітюче враження.

Але нові течії європейські, внесені ним до церковної адміністрації, до школи, до теологічної науки: деяке звільнення з-під ярма середньовічної схоластики і католицької доктрини все ж лишилося корисним слідом від сього талановитого вихованця київської школи, хоч він і не дав сим талантам відповідного застосування”.

Після “петровських реформ” піклуванням про те, «дабы особливо наречия” в українських церквах не звучало, перейнявся Петербурзький синод. Заборони друкувати українські книжки від нього надходили систематично, одна за одною, в 1755, 1766, 1775 й 1786 роках. До того ж, в 1769 році, в порядку поглиблення заходів щодо реалізації святенницьких едиктів, Петербурзький синод видав указ про вилучення в населення українських букварів та українських текстів з церковних книг. А згідно з сумнозвісним “Регламентом”, від українських православних священиків вимагалось інформувати

І додай,
Такеє слово їм додай
Без притчі; ви – скажи: – зробили,
Руками скверними створили
Свою надію; й речете,
Що цар наш бог, і цар надія,
І нагодує і огріє
Вдову і сирот. – Ні, не те,
Скажи їм ось що: – Брешуть боги,
Ті ідоли в чужих чертогах.
Скажи, що правда оживе,
Натхне, накличе, нажене
Не ветхе[є], не древле слово
Розтленноє, а слово нове
Між людьми криком пронесе
І люд окрадений спасе
Од ласки царської...

Офіційне православ’я, “російського Бога” Шевченко сприймав як ідеологічний фундамент царського деспотизму, як знаряддя духовного пригнічення поневолених народів. Так, пропливаючи на пароплаві повз Чебоксари під час повернення його після 10-літнього заслання, він робить запис від 17 вересня 1857 року у своєму Щоденнику: «Если не больше, так по крайней мере наполовину будет в нем домов и церквей. И все старинной московской архитектуры. Для кого и для чего они построены? Для чувашей? Нет, для православия. Главный узел московской старой внутренней политики – православие. Неудобозабываемый Тормоз (йдеться про Миколу І – С.Ц.) по глупости своей хотел затянуть этот ослабевший узел и перетянул. Он теперь на одном волоске держится». Тут думка й погляди Шевченка на тодішнє російське православ’я перегукується з оцінкою Олександра Герцена, який назвав православ’я доби Миколи І «холодным, ледяным, как петербургский климат».

Чи змінилася суть московської церкви з тих пір? Судити про це самим віруючим...

Такі негативні наслідки церковно-релігійного розколу! На жаль, ця роздвоєність в Україні триватиме доти, доки в нашому домі пануватиме чужа церковна ідеологія, чуже для нашої національної справи духовенство...

Московського патріархату активно й відверто. На вулицях Києва та інших міст України відбувалися дивні процесії – купки людей з іконами та портретами В. Януковича. У храмах УПЦ МП поширювались агітаційні матеріали, в яких промосковський кандидат розхвалювався, а його портрет був зображений поруч з ликами святих. Митрополит Одеський та Ізмаїльський Агафангел відверто закликав у своєму посланні: «Благословляю и прошу одесситов и жителей Одесской области... отдать свои голоса за достойного кандидата в президенты Виктора Федоровича Януковича».

У ті дні, коли сотні тисяч представників українського народу самовіддано відстоювали свої права, свою національну й людську гідність на Майдані Незалежності в Києві, закостеніла у своїй ненависті до України промосковська церковна братія організувала по всій Україні похмурі „хресні ходи”, подібні до зборищ біснуетих на підтримку промосковського кандидата. Ця церква відверто агітувала проти України, називаючи нинішнього Президента “фашистом”, вела антидержавну пропаганду, поширювала тисячі злбних брехливих листівок, залякуючи віруючих тим, що в Україні з приходом до влади Віктора Ющенка почнуться гоніння на православ’я, роздмухувала міжконфесійну ворожнечу...

Ця характерна особливість російського православ’я, світська роль “російського Бога” помічена здавна, ще з тих часів, коли офіційна церква стала слухняною служанкою самодержавства. Так, свого часу відомий російський державний діяч, колишній прем’єр-міністр царського уряду, граф Сергій Вітте зазначав: «У нас церковь превратилась в мертвое, бюрократическое учреждение, церковные служения – в службы не богу, а земным богам, всякое православие – в православное язычество».

Духовного тюремника від царизму, символ облудності й провідника русифікаторської політики в Україні та інших національних окраїнах вбачав у російському православ’ї Тарас Шевченко. Звідси його гнів і обурення денационалізаторською функцією російської церкви, звідси його сарказм, зневага й іронія в деяких творах на адресу казенної церкви й церковників, усієї “братії”-цареславців, котрі творять ідола монархії та міфу про “ласку царську”, закликають „братів темних” молитися на них як на спасителів:

імперські власті про антидержавні змови, висловлювання проти царя та його політику, хоч би вони довідались про це на сповіді.

До нищення українства в усіх сферах життєдіяльності, у тому числі й в духовно-релігійній, з особливою активністю долучилася і Катерина II. Імперські укази катерининської доби: про переведення початкової освіти в Україні на російську мову (1784); про заборону церковних відправ українською мовою та запровадження російської вимови церковнослов’янських текстів (1786); про переведення викладання в Києво-Могилянській духовній академії на «чисто российский язык» (1786); конфіскація усіх монастирських земель та маєтностей на території України, зменшення числа й переведення ченців на державне обслуговування з метою посилення їхньої залежності від влади – це лише неповний перелік її централізаторських заходів, якими було остаточно зломлено опір української церкви. З тими ж релігійними діячами, хто намагався боронити свої права, цариця жорстоко розправлялася, як, наприклад, вона поступила з відважним оборонцем українського православ’я Арсенієм Мерцєвичем, якого живим було замуровано у регельській в’язниці.

“Бюрократизація” церкви, розпочата за Петра I і продовжена його наступниками, переведення її в повну і глибоку залежність від державної влади, особливо ворожих українським національним інтересам, призвела до того, що українська церква поступово втрачає внутрішній зв’язок з населенням. Призначені Синодом російські єпископи і священники (віруючі ж були позбавлені права брати участь у церковних справах) у багатьох випадках перетворювались на своєрідних імперських чиновників, що служили заради визиску мирян.

Зрештою, вся діяльність царизму щодо України, особливо часів тривалого катерининського правління, була спрямована на остаточну реалізацію глобального політичного завдання, що поставила цариця перед Російським самодержавством: «Малую Россию к рукам прибрать и легчайшими способами привести к тому, чтобы она обрусела». Надто прикметною і промовистою видається тут така собі “жіноча” деталь (хоча вона актуальна й для

нинішньої путінсько-медведівської політики) – “легчайшими способами”...

Дійсно, неприязний до демократичної культури й духовності “малоросів”, російський уряд проводив політику, спрямовану до того, аби на всіх її напрямках винищувати не лише які-небудь елементи самостійності, чи автономності України, але й відчуття самої окремішності українського народу як етносу. Особливо багато лиха Україна та її церква зазнали саме від Катерини II. “Заграючи з сучасними західними поступовими ідеями (в розумінні – “просвіщенного деспотизму”), – зазначав М. Грушевський у своїй книзі “З історії релігійної думки на Україні”, – вона взагалі перейнята була підозріннями і ненавистю до клерикалізму і церковності, всюди побоюючись претензій церкви на владу, на конкуренцію з світською владою, отже всіляко старалась підкопувати і нищити впливи духовенства... На Україні ж у духовенства, крім того, скрізь підозрювала вона ще й національний та політичний сепаратизм, отже готова була поборювати всяку чесність і характерність, а підтримувати деморалізацію, аби тільки розкладати й руйнувати небезпечну в її очах українську церкву”.

Й надалі політика царської Росії й діяльність Московського патріархату залишалися послідовно ворожими щодо України та духовного й культурного життя українського народу. І сумнозвісним циркуляром Валуєва, і Емським указом Олександра II в другій половині XIX століття самодержавство виступало з категоричною забороною намірів українських інтелектуалів відродити рідну мову в українських церквах і школах, спроб видання перекладеної українською мовою богослужбової літератури. Про результати становища, в якому продовжувала перебувати українська мова, зазначав тоді видатний український учений-інтелектуал Іван Пулюй, який разом з Пантелеймоном Кулішем і Іваном Нечуєм-Левицьким брав участь у блискучому перекладі Біблії на українську мову. У 1904 році він писав: “Переклади Святого Письма дозволені в Московській імперії більше як на 36 мов. Вільно там навіть монголам, туркам, татарам, полякам, сербам, болгарам, чехам, що жиючи розсіяні по всій імперії, становлять малесенький процент московинського

висновок. Хочеться навести такий приклад і мені, авторові книги. Навідавшись до рідної сестри Марії, яка проживає в населеному пункті неподалік Одеси, в побутовій розмові, між іншим, зайшлося і про нещодавні президентські вибори. На моє запитання, кому сестра віддала свій голос, вона, зникаючі, бо знає добре мої погляди на цю проблему, пояснила, неначе вибачаючись: мовляв, не тільки вона, але й всі її сусідки-приятельки проголосували так, як велів “батюшка” місцевої церкви. А церква та належить до московського патріархату, то ж зрозуміло, що агітувати за представника українських демократичних сил той „батюшка” не стане. Навпаки, московська церква, як відомо, поширювала тоді чутки серед прихожан, що Віктор Ющенко не отруєний ворогами України, а Богом покараний. Не більше й не менше – самим Богом!..

У цьому конкретному одиничному факті, як в краплі води, засвідчено всю складність, більше того, драматизм становища в українському православ’ї (та хіба тільки в самому православ’ї?), пов’язані з давньою проблемою його розколу, духовної роз’єднаності!

Ось така вона, надзвичайно гостра, проблема сучасного українського релігійно-духовного буття – проблема чужої церкви у нашому домі. Здавалося б, вже кому-кому, а святій церкві нема потреби втручатися в політичні справи в досить складних обставинах України. Але саме отці-батюшки УПЦ Московського патріархату як заправські “політвідділи”, що спеціалізуються на войовничому антиукраїнстві, виконують в Україні не стільки духовну функцію, скільки політичну. Українців не може не обурювати те, чим насправді займається Московський патріархат у їхній країні, не може не обурювати те нахабство, з яким чужа церква обманом змушує свою паству діяти на шкоду Українській державності, її інтересам. Українські батюшки, що служать Москві, дійшли у своєму “усердді” до того, що забороняють “вірним” молитися рідною українською мовою.

Виконуючи вказівки свого верховного пастиря Алексія, промосковські попи відкрито нав’язували своїм парафіянам думку про необхідність голосувати лише за проросійського кандидата в президенти України, який пообіцяв надати російській мові статус другої державної, і поквитатись таким чином з ненависною їм українською. Агітація за В. Януковича велась церковниками

Більше того, в ті роки українське православ'я зазнало величезних майнових втрат, зокрема, за допомогою кліру, що залишився вірним РПЦ, та української влади, Московський патріархат зумів привласнити на території України тисячі храмів, обидві історичні лаври – Києво-Печерську та Почаївську, численні українські духовні цінності.

Отже, відродження релігійного життя в Україні характеризується не тільки позитивними процесами, але й має ряд негативних рис. В чому вони проявляються і з якими проблемами вони пов'язані?

По-перше, один з основних негативів проявився передусім у відновленні давнього ворогування між греко-католиками і православними, надто в західних областях, де релігійний ренесанс супроводжується багатьма складнощами, у тому числі такою гострою, часто конфліктною, проблемою як повернення церковного майна й приміщень самих греко-католицьких храмів, пограбованих колишньою радянською владою і переданих громадам РПЦ в Україні.

Другою проблемою, все ж, мабуть, найголовнішою і найболочішою, є глибокий розкол в українському православ'ї, котре нині продовжує залишатись поділеним на три конфесії, кожна з яких нараховує орієнтовно таку кількість релігійних громад: а) Українська православна церква Московського патріархату – приблизно 8,5 тис. громад; б) Українська православна церква Київського патріархату – 2,5 тис. громад; в) Українська автокефальна православна церква – приблизно 1 тис. релігійних громад. Основний негативний наслідок цієї роз'єднаності полягає в тому, що вона не сприяє консолідації українського суспільства, навпаки, сіє протистояння й розбрат в Україні.

Третім, також досить суттєвим, негативом сучасного релігійного життя в Україні, що безпосередньо впливає з попередніх двох, є проблема політизації релігійної сфери. І справа не тільки в діяльності політичних партій відповідного спрямування, як, наприклад, Українська християнсько-демократична партія, скільки в тому, що політика проникає в релігійну сферу країни. Окремі політичні сили шукають опори в релігійних організаціях, надто в православній церкві московського патріархату, для завоювання на свій бік електорату під час виборчих кампаній.

Кожний читач, хто тримає цю книгу в руках, очевидно, може навести власний приклад чи приклади, що підтвердять цей

населення. Не вільно – тільки двадцятип'ятимільйонному українському народові”.

В даному випадку буде доречно навести думку ще й першого президента Академії наук України, геніального ученого Володимира Івановича Вернадського. В своїй статті “Українське питання і російська громадськість” (1915 р.) він писав: “В XIX столітті Україна як політичний організм з самостійним внутрішнім життям перестала існувати, будучи остаточно, за висловом Петра Великого, “прибрана до рук” Росією. Всі сліди автономного ладу щезли, всі особливості місцевого укладу, що відповідали народному характерові і становили краще надбання національної культури, – як організація народної освіти, своєрідний устрій церковно-релігійного життя, – поступилися загальноросійському порядку, що тримався на трьох китах: централізмі, абсолютизмі, бюрократизмі”.

З цими висновками всевітньо відомих учених не можна не погодитись. Взагалі за період, що розпочався вищезгаданою московською забороною випуску “киевских новых книг” і закінчився, та й то лише формально, в 1991 році, за підрахунками фахівців, царською й радянською імперіями було видані десятки загальнодержавних релігійних і світських указів, різноманітних постанов та партійно-радянських директив за часів комуністичного режиму про заборону або обмеження використання української мови, освіти, преси, українських театральних вистав, церковних відправ – тобто про здійснення всебічного тиску на національне духовно-культурне життя, постійно поглиблюючи і узаконюючи насильницьке “обрусеніє”, себто русифікацію українського народу, й поширення серед прихожан проросійських настроїв (до чого особливо великих зусиль докладає сучасна українська православна церква Московського патріархату). В цьому впродовж кількох століть, починаючи з часів Катерини II, особливу роль відігравали великоруські “батюшки” різних духовних рангів, що надсилались до України й чинили московський диктат над місцевою православною церквою.

За свідченням дослідників церковної наукової проблематики, з кінця XVIII ст. і до часів Української національно-демократичної революції 1917 – 1921 рр. не було жодного випадку, щоб представники українського духовенства призначались Київськими

митрополитами; те ж саме, за незначними винятками, спостерігалось і серед інших єпископських посад. Склалась ситуація, коли в 1917 році всі 25 владик були або росіянами, або настільки зросійщеними перевертнями, що дбали про інтереси Московського патріархату більше, ніж самі росіяни. Крім того, до українських парафій з Росії систематично направлялися у великій кількості московські “батюшки”. Наприклад, владика Антоній з Чернігова за час свого владитства прийняв до своєї єпархії понад 200 таких “спеціалістів”.

Разом з тим зазначимо: незважаючи на послідовну й систематичну русифікацію православної церкви в Україні, попри всілякі намагання узаконити на українській землі москвофільські ідеї й настрої серед прихожан, проте патріотичні сили з числа духовно-церковної та світської інтелігенції прагнули зберегти українську мову й інші українські елементи в богослужінні та освітній системі. Серед духівництва, надто сільського, було чимало українських священників національної орієнтації, і в розмовах із паствою переважала мова українська й українські звичаї, яких було досить багато і в самій службі Божій та церковних обрядах. До того ж, переклади Біблії, “Псалми Давидові” Тараса Шевченка, численні твори релігійної тематики інших українських авторів яскраво й переконливо демонстрували здатність української мови передати найглибший зміст Священного Писання, найтонші його думки й специфічні висловлювання.

Отже, духовний шлях, пройдений Українською Православною Церквою через віки, усіяний тернами, боротьбою із зовнішнім насильством. Боротьба за українське православ'я триває й тепер. Та нинішнє прагнення до відродження Української автокефалії, бурхливий розвиток релігійного життя в усіх напрямках свідчать про зростання його впливу і значення в громадському та культурному житті українського суспільства, і мають прислужитися нашому народові як символ його незнищенності та піднесення національного духу.

небачених темпів, спостерігалися зміни в релігійному житті держави. Ієрархи українського православ'я почали готуватися до проведення Об'єднавчого Собору для остаточного закріплення позицій УАПЦ. В цих несприятливих для Росії умовах, коли Москва втрачала імперські важелі впливу на Україну, керівництво Московського патріархату, зорієнтувавшись, проводить у травні 1992 року в Харкові Собор – відомо, що в його блискавичній організації й роботі брали участь не тільки духовні московські особи, – який покликаний був виробити стратегію за умов повернення України у власне автокефальне православ'я.

Формально Харківський Собор був зібраний для обрання на чолі так званого УПЦ Московського патріархату митрополита Ростовського Володимира (Сабодана); справжня ж його мета – обговорення заходів зі збереження духовного (а, отже, й ідеологічного і політичного) впливу на багатомільйонну українську паству, захист інтересів Московського патріархату в надзвичайно важливому українському регіоні. Адже було зрозуміло, що цьому впливові на всеукраїнському рівні реально загрожує популяризація Української Автокефальної Православної Церкви, яка поверталась із закордонного екзилу до молоді незалежної Української держави.

У червні того ж року у Києві відбувся Об'єднавчий православний собор, на якому, у відповідь на підступні дії Москви, Українська Автокефальна Православна Церква (УАПЦ) і частина православних, очолюваних митрополитом Філаретом (Денисенком), що прагнули до повної канонічної незалежності від Московського патріархату, оголосили про утворення Української православної церкви Київського патріархату (УПЦ КП). Однак, рішення цього собору не знайшло широкої підтримки серед частини кліру і мирян УАПЦ, які не приєдналися до об'єднаної церкви. На жаль, значні шанси для об'єднання всього українського православ'я, які тоді склалися, не були використані. В свою чергу, УПЦ КП зазнала ще одного розколу: від неї відокремилася УАПЦ.

Отже, Харківський Собор у травні 1992 року фактично став початком розколу українського православ'я на новому етапі його історії. Москві вдалося праведними і неправедними методами “завербувати” значну частину українського єпископату, надто тих, хто був наляканий шантажем розкриття їхньої компрометуючої співпраці з КДБ за радянських часів та “анафемою” за розрив з РПЦ.

Позитиви й негативи ренесансу українського православ'я

Зняття заборон на релігійне життя народу, що настало після розвалу тоталітарної комуністичної системи й здобуття державної незалежності України, забезпечення новою державою реальних гарантій свободи совісті, втрата значною мірою старих ідеологічних орієнтирів і цінностей та інші суспільні чинники створили в країні умови повернення українців в черговий раз до споконвічних духовних орієнтацій, пошуків духовної опори в житті. Інакше кажучи, відбуваються події великої історичної ваги. Адже релігія в існуванні українського народу в усі часи була одним з основних чинників його етногенезу, формування його ментальності й національної самосвідомості.

Нова сторінка в історії українського православ'я, як і українського суспільства загалом, фактично розпочалася на початку 1990 року. Тоді налякана перспективою втрати пастви в умовах загострення національно-демократичного руху і наростання національної свідомості українського народу, Російська православна церква в Україні прийняла рішення про зміну назви і перетворення її на Українську православну церкву (Московського патріархату). Однак навесні того ж року відбулася подія, яка різко змінила і загострила ситуацію, – про своє існування і права на душі віруючих в Україні заявила Українська автокефальна православна церква (УАКПЦ), примусово ліквідована 1930 року. У повоєнний період вона відновила свою діяльність за кордоном – у США, Канаді, Великобританії, Австралії, країнах Південної Америки й Західної Європи були створені церковні формування, які орієнтувалися на українську православну автокефалію. У червні 1990 року священники понад 1600 парафій відійшли від Московського патріархату, обравши своїм патріархом главу УАПЦ за кордоном Мстислава (Скрипника), який згодом повернувся до Києва. Таким чином, після тривалої перерви Українську православну церкву вперше очолив предстоятель в сані Патріарха.

Важливі події в Україні відбувалися в наступні роки. Після отримання блискучих результатів всеукраїнського референдуму 1 грудня 1991 року процеси українського державотворення набували

Відродження Української Автокефалії

На шляху до національного самовияву української релігійної громади, зокрема до застосування української мови як мови богослужбової та дерусифікації православної церкви в Україні, дореволюційна Росія, як вже зазначено, ставила нездоланні перешкоди. Умови для такої можливості з'явилися лише за доби Української національно-демократичної революції 1917 – 1921 років. Зміни, якими супроводжувалася національна революція в Україні, суттєво відбилися й на розвитку українського релігійного життя, на українській православній церкві. На той час в Україні діяло 8606 парафій, які обслуговувало 32.246 священників. На території 9 губерній містився 1131 монастир. Крім того, релігійні потреби населення задовольняли 3174 греко-католицькі церкви та 79 монастирів УГКЦ.

Ця величезна армія духовенства, віруючих громадян та солдатських мас загалом вітали Українську Центральну Раду і підтримували її прагнення до національно-державного відродження України, бажали співробітництва з нею на цій ниві. Більше того, на численних єпархіальних зібраннях, а також під час солдатських та селянських зборів висувалися пропозиції розірвати зв'язки з Москвою і утвердити в Україні незалежну (автокефальну) православну церкву. Ця ідея мала широку підтримку серед нижчого духовенства (українського походження) та міської інтелігенції.

Однак проблема полягала в тому, що переважна більшість вищої релігійної ієрархії в Україні (майже 80%) була насаджена Московським патріархатом священниками російського походження. Російські або стовідсотково зросійщенні українські священнослужителі також повністю становили національний склад Київської духовної академії, духовних семінарій, настоятелів монастирів, чиновного апарату єпархіальних управлінь та консисторій і т. д. Ідеали української революції та її прибічників серед служителів церкви були для них не тільки далекими, але й ворожими. Послідовники традиційної лінії РПЦ на чолі з митрополитом Київським Володимиром жодним чином не бажали поривати єдності з Московською патріархією. До того ж, прийняття Центральною Радою декрету про землю, за яким монастирські та

церковні землі переходили в розпорядження земельних комітетів, викликало додаткові опозиційні настрої серед духовництва. І незважаючи на те, що ЦР позитивно вирішувала різноманітні питання, пов'язані з релігійним життям (зокрема, заохочувала вживання української мови священнослужителями та призначення єпископів-українців на місцеві кафедри), проте деякі її рішення були не на користь церкви, що мало негативні наслідки й для самої Центральної Ради, особливо щодо сприяння консолідації народу, різних політичних сил під єдиними знаменами і гаслами.

Отже, з усією гостротою постала проблема статусу Православної Церкви в Україні. Запекла боротьба, що розгорнулася між промосковським єпископатом і прихильниками відродження Української автокефалії, привела до її розколу. В ній з'явилося три течії: крім автономної і автокефальної з діаметрально протилежними політичними й національними орієнтирами, сформувалася третя течія, так звана обновленська, котра висунула вимогу внутрішнього реформування й оновлення церкви.

Всеукраїнська Церковна Рада, створена в листопаді 1917 року прихильниками автокефалії, розгорнула діяльність щодо українізації церкви і скликання Всеукраїнського Собору для вирішення цієї важливої канонічної проблеми. Свою роботу Собор розпочав 7 січня 1918 року. До його керівних органів було обрано значну кількість представників Церковної Ради, які проводили ідею автокефалії, котра, до речі, збігалась із загальнонаціональним рухом, спрямованим на утвердження суверенності молодій українській державі. Саме на цій позиції наголосив керівник департаменту духовних справ при Секретаріаті (міністерстві) внутрішніх справ УНР О. Карпінський, звертаючись до учасників Собору:

“Якщо ви бажаєте служити народу – перед вами лише один шлях: дати українській церкві автокефалію. Таким чином ви виконаєте завдання, що його переслідує уряд Української Народної Республіки”. Проте вирішення цієї проблеми не зрушувало з місця. Три сесії Всеукраїнського Собору, що відбулись у 1918 році, не дали позитивного результату; кожного разу її делегати переважною більшістю голосів архієреїв проросійської орієнтації блокували вирішення питань, які могли б

одержимим ідеалістом. Однак, попри це, він здатен діяти й мислити послідовно і вперто, здатен аналізувати причини великих трагедій ХХ століття, здатен бути філософом, справедливим наставником моральної поведінки й взагалі – виразником правди всього, а не лише слов'янського світу...

Щоправда, сьогодні такі поняття, як “слов'янські”, “германські” чи “романські” народи, перестали відігравати ту роль, яку вони мали ще в ХІХ столітті. Але тим і великий був Іван Павло ІІ, що він схилив народи не до якоїсь “загадкової” чи навіть реакційної слов'янськості, а до спільних духовних вселюдських цінностей”.

Безумовно, величезний слід вселюдського масштабу здійснив Папа Римський Іван Павло ІІ і тим, що вперше в історії християнства від імені Всесвітньої церкви попросив прощення за гріхи, допущені її “дітьми” протягом двох тисяч років. Ця безпрецедентна подія відбулася у 2000 році у ватиканському Соборі Святого Петра, де Папа зробив, можливо, найважчий і найвідповідальніший крок за роки свого понтифікату. Вперше в історії він не просто спокутував важкі гріхи католицької церкви, але й визнав драматичне протиріччя: християни, усе життя яких повинно бути перейняте світлою любов'ю до ближнього, у минулому не раз порушували цей євангельський заповіт, стверджуючи велич своєї віри жорстокістю і насильством, не сумісними з християнським віровченням. Йдеться про визнання відповідальності католицької церкви (як організації) за жорстоку інквізицію, що тривала в Європі цілі століття і загубила життя мільйонам громадян, за хрестові походи, насильницьке місіонерство та інші сумно відомі події, до яких була безпосередньо причетна церква і Ватикан.

Це був відважний і великий крок у діяльності Папи Римського Івана Павла ІІ, яким він заслужив до себе небувалу повагу в світі. В усіх країнах, на всіх континентах, де побував “мандрівний” понтифік (до речі, в 2001 році, крім України, він відвідав ще п'ять країн: Грецію, Сирію, Мальту, Казахстан і Вірменію), віруючі різних релігій і атеїсти сприймали Папу з величезною пошаною і довірою. Його прості й надихаючі слова закликали усіх “будувати разом з усіма людьми доброї волі цивілізацію правди і любові”.

Україна на цей раз перед усією Європою продемонструвала принциповість і самостійність у вирішенні важливого міжнародного питання, яким став візит Папи, незважаючи на спробу Росії протидіяти його здійсненню.

Як відомо, напередодні візиту Московська патріархія звинуватила Ватикан у посяганні на "канонічну територію" Російської церкви. Під її орудою в травні-червні 2001 року в Києві було проведено так звані хресні ходи протесту проти приїзду Папи Римського в Україну. Їх організаторами стали Союз православних братств України і Слов'янська партія України, які за терміном "слов'янський" маскують диктат Росії, відверте втручання у внутрішні справи нашої держави.

Характерно, що зарубіжні й українські оглядачі засобів масової інформації, аналізуючи візит, одноставно відзначали: ні Папа, ні його оточення не коментували того, що пов'язане з Москвою та роздратованими виступами окремих російських державних і духовних офіційних осіб з приводу візиту. По-перше, Папа приїздив не в Росію, а в Україну; по-друге, прояви невдоволення деяких недружніх екстремістських сил та фанатиків він сприймає як факт наявності об'єктивного зла.

Зрештою, візити Папи Римського Івана Павла II – це унікальні, виняткові за своїм духовним значенням події в світовій практиці. Жодного державного чи політичного діяча у сучасному світі не вітають такі величезні маси людей і з такою відвертою радістю й зацікавленістю, як це відбувається при зустрічі з понтифіком. Це яскраво підтвердив і візит до України, де величезні натовпи і в Києві, і у Львові вітали Папу словами: "Україна любить тебе!".

З цього приводу Дмитро Павличко, відомий український поет і державний діяч, тодішній посол України в Польщі, навів цікаві міркування: "Західний світ, католицький світ традиційно сприймав образ слов'янина як сентиментального, романтичного героя, котрий пишається собою й живе надіями на повернення старих, лицарських часів. Російська класична проза, широко читана в Європі, підняла цей образ до аристократичного рівня, але й там слов'янин зберігав прикмети одержимого мрійника, дуже часто нездатного до послідовної й тяжкої праці в ім'я свого ідеалу. Іван Павло II, який відкрився Європі та світові як "слов'янський папа", так само є

відкрити шлях до українізації церкви. І хоча після тривалого протистояння Московський патріарх Тихон (завдяки твердій позиції гетьмана Павла Скоропадського, який в серпні 1918 р. виступив на сесії Українського Церковного Собору і висловився за автокефалію Української Церкви), погодився визнати автономний статус українського православ'я, але це практично не змінило загальної ситуації. Домінуючий в Україні проросійський архієрейський корпус, виконуючи роль "п'ятої колони", досить жорстко протидіє будь-яким спробам відокремлення української церкви від зверхності Москви. Надто сильними були, як, до речі, і в сучасній Україні, її авторитарні позиції щодо впливу на українську паству.

Активну позицію щодо українізації церкви зайняв і національний уряд Директорії. Міністерство віросповідань, яке в січні 1919 року було перейменоване на Міністерство культів (міністр – одесит Іван Липа), рішуче вимагало від священнослужителів послідовного впровадження українізації в церковну богослужбу, зобов'язувало вести церковне діловодство, метрикацію, видавничу справу державною мовою. А 1 січня 1919 року Директорія ухвалила закон "Про Верховну Владу в Українській Автокефальній Православній Миротворчій Церкві". Проголошуючи автокефалію УПЦ, її незалежність від Московської патріархії, закон вказував, що верховна влада в Україні має належати Всеукраїнському Церковному Собору. Поточними справами повинен займатися Український церковний синод, обраний Собором і затверджений Українським урядом. Законом також передбачалося, що церковна влада УАПЦ разом зі своїм адміністративним апаратом утримуватиметься за державні кошти.

Проте, незважаючи на досить активні дії Української Православної Церкви за доби Директорії, остаточне вирішення питання про автокефалію довелося відкласти до сприятливіших часів.

Зрештою, хоч це здавалося б і парадоксально, як зазначає канадський дослідник історії України Орест Субтельний, "але кампанія за самостійну українську православну церкву досягла апогею за радянської влади. Вважаючи найнебезпечнішим релігійним супротивником Російську православну церкву на чолі з новообраним патріархом Тихоном, радянські власті не

перешкождали виникненню релігійних груп, що підривали вплив існуючої церкви. Тим і пояснюється їхня тодішня терпимість до українізації церкви”.

Так чи інакше, чергова спроба відродження Українського православ'я увінчалася, нарешті, успішним завершенням. Попри всі перешкоди, що чинилися Москвою та проросійськими церковними ієрархами в Україні, 21 жовтня 1921 року Всеукраїнський Православний Церковний Собор, на який зібралася понад 500 делегатів, затвердив канон Української Автокефальної Православної Церкви (УАПЦ), її внутрішній устрій, обрав ієрархію Української Церкви тощо.

Першим митрополитом оновленої УАПЦ Собор обрав священника Василя Липківського, активного українського церковного діяча, письменника і публіциста, блискучого майстра проповідницького мистецтва, визначного патріота України, який з травня 1919 року вперше почав здійснювати Службу Божу рідною для прихожан українською мовою. “Єдиний спосіб відновити в нашій народі силу до свого рідного вільного життя, любов до своєї отчизни України, – зазначав він у своїх проповідях, – це згадати, знати своїх предків, увійти з ними в духовне єднання, раз-назавжди твердо і ясно зрозуміти „чий ми діти”.

Своїм талантом і подвижницьким життям Василь Липківський прислужився Україні самовідданим служінням на ниві духовного відродження українського народу. За словами академіка Агатангела Кримського, то був “апостол українського релігійно-національного відродження”. За таке “богохульство” московські церковники позбавили українського священника-патріота його сану, оголосивши “анафему”.

В подальшій своїй політиці більшовицька влада, яка незважаючи на існування урядового декрету “Про відокремлення Церкви від держави і школи від Церкви”, тримала церковне життя в країні під жорстким контролем з тим, щоб у відповідний момент застосувати до Церкви найбрутальніші методи дискредитації, пограбування і ліквідації впливу на людей. І справді, вже в 1927 році розпочалася справжня більшовицька атака на Українську Церкву та її ієрархів. Особливо жорстока антирелігійна боротьба супроводжувала колективізацію та розкуркулення. Церкви масово

Тут варто наголосити, що серед прихожан Римо-католицької та Греко-католицької церков багато людей, які віддані українській національно-демократичній ідеології, уболівають за майбутнє нашої країни і служать її інтересам. Українська Греко-католицька церква внесла вагомий вклад у збереження української культури й духовності, в досягнення української державності. Пройшовши довгий шлях поневірянь і нищення, саме вона активно включилася в процеси розвитку української державності. Саме Уніатська церква протягом своєї історії була форпостом збереження національної самобутності, традицій і обрядності в умовах загрози спольщення, латинізації і русифікації українського народу.

Звернувшись у своїй промові зі словами пошани до української політичної еліти, членів уряду, Іван Павло II наголосив на першочерговості особи, людської гідності і застеріг їх від спокуси “використовувати владу для особистих чи групових інтересів”. Папа благословив українських людей, побажав розквіту Україні, котра, на його думку, “має виразне європейське покликання, яке підкреслюють також християнські корені української культури”.

Миротворча діяльність Івана Павла II натхненна словами видатного українського філософа-гуманіста Григорія Сковороди, які Папа проголосив під час зустрічі з Президентом України Леонідом Кучмою: “Усе минає, тільки любов після всього зостається. Усе минає, але не Бог і не любов”.

Під час свого візиту Папа відвідав ряд дорогих і святих для українського народу місць, у тому числі Бабин Яр – місце масового захоронення жертв німецько-фашистського окупаційного режиму 1941-1943 рр., а також Меморіальний комплекс жертвам більшовицьких репресій “Биківнянські могили” під Києвом. Це одне з найбільших місць трагедії нашого народу, яку приніс йому режим сталінської комуністичної деспотії в Україні. У цьому місці лежать понад сто тисяч закатованих більшовицькою владою синів і дочок українського народу, над якими Папа виступив зі святою заупокійною молитвою.

Хід офіційного візиту Папи Римського до України показав розуміння українською владою політичних задач як зовнішньої, так і внутрішньої політики, задач влади, передусім Президента України, перед нацією. Даний візит став своєрідною знаковою подією:

церкви Любомир Гузар відзначив його значення такими словами: “Будь-який візит Папи привертає увагу всіх найбільших світових заходів масової інформації. Отже, Україна невдовзі опиниться в центрі уваги всього світу. Досі вона не дуже відома. А тут у нас з’явиться шанс розповісти світові про нашу багату історію та культуру, про наш працьовитий народ і взагалі сказати про себе все, що вважаємо за потрібне. Треба лише зуміти скористатися таким шансом... Важливо не тільки те, що папа Іван Павло II слов’янин. Головне те, що він несе у світ мир і злагоду, поширює християнські ідеали. Окрім усього, він суттєво змінив на краще уявлення світу про слов’ян. Українці, як одна з найбільших слов’янських націй, повинні скористатися з цього”.

Україна стала 126 країною, яку відвідав Папа Римський. Він став першим главою християнської церкви західного обряду, який увійшов до мечеті і синагоги, відвідав православні собори, здійснив Божественну літургію у візантійському обряді. Іван Павло II побував у багатьох “гарячих” точках планети, закликаючи воюючі сторони до миру й діалогу. Тож відомий борець за права людини прибув до України, за його словами, “як паломник миру, спонуканий одним бажанням – свідчити Христа, що є Дорогою, Правдою і Життям”. Він прибув до нас, щоб поклонитися нашим святиням і “просити заступництва для нашого майбутнього”. Він закликав “подолати бар’єри та недовір’я, щоб спільно будувати гармонійну і мирну країну”. А це можливе лише за умови, коли суспільство йтиме “дорогою єдності і правди”.

Прибувши в Україну, понтифік ще в аеропорту попросив пробачення в українських православних за колишні образи: “...Впавши ниць перед Господом, єдиним для всіх, визнаємо нашу вину. Просячи прощення за помилки далекого і близького минулого, й ми зі свого боку, прощаємо завдану нам несправедливість”. Папа закликав забути старе і думати про християнську єдність. “Із задоволенням згадую, – відзначив він, – що відносини між Римською і Київською церквами впродовж історії знали світлі часи: вдивляючись в них, відчуваємо себе покликаними сподіватися в майбутньому на все більше взаєморозуміння на шляху, що веде до повної єдності”.

закривали й руйнували, священників заарештовували й засилали до Сибіру чи розстрілювали. Показовими щодо цього є приклади, наведені японським дослідником Гіроакі Кірамія в його книзі “Свобода і терор у Донбасі: Українсько-російське прикордоння, 1870 – 1990 роки”, виданій англійською та іншими мовами, а тому стали відомими в багатьох країнах Європи й світу. Ось деякі з цих прикладів:

Ще 1928 року єпископ Нева повідомляв із Макіївки, що “арешти священників і пастви набрали жахливого розмаху”, “навіть сім’ї, з якими я приятелював, перестали з’являтися у церкві, боячись утратити свій хліб насущний”. 1930 року його церкву закрили, щоб переробити на клуб. „Хрести на кладовищі повалили, готуючись перетворити його на парк”. Від квітня 1929-го по квітень 1930 року в Артемівському окрузі закрито тридцять шість церков і синагогу в Рикові. Комсомольські активісти зі “Спілки воєвничих атеїстів” ходили по хатах, відбирали ікони й палили їх на вогнищах на базарах”.*

Подібні жорстокі переслідування церкви й руйнування духовності українського народу відбувалися по всій республіці.

Зрештою, антирелігійні гоніння завершилися тим, що під тиском репресивних органів радянської влади в 1930 році був проведений примусовий ліквідаційний Собор, в антиукраїнській резолюції котрого стверджувалося, що Українська Автокефалія нібито „стала символом національно-політичної петлюрівської самостійності”. В результаті масових арештів і розстрілів тоді, за свідченням архієпископа Мстислава (Скрипника), був фізично знищений увесь український єпископат і духівництво (30 єпископів й понад 3000 священників) та сотні тисяч віруючих українців. Загинув і перший український митрополит Василь Липківський, який після тривалих переслідувань в жовтні 1937 року був заарештований, а „трійка НКВС” при Київському управлінні внутрішніх справ засудила його до негайної страти. Постраждали і його діти та родичі...

Митрополит Липківський був посмертно реабілітований 1989 року “за відсутністю складу злочину”. Згодом, у 1997 році, Українська Православна Церква канонізувала видатного духовного пастиря, а день його страти (27 листопада) визнано “днем святих новомучеників землі української...”

Доля українських греко-католиків

За часів панування тоталітарної радянської системи єдиною офіційно визнаною церквою в СРСР була Російська Православна Церква. Але й вона, незважаючи на тісне співробітництво з владою (багато священників примушені були давати відомості про свою паству репресивним органам), також зазнавала переслідувань. Храми часто закривалися й перетворювалися на складські чи інші господарські приміщення, або й зовсім руйнувалися. Священнослужителі й багато віруючих були піддані репресіям, знищувалися фізично або роками перебували за ґрунтою ґратами чи в таборах ГУЛАґу.

Проте найбільших поневірянь за радянської доби зазнала Українська Греко-Католицька Церква (УГКЦ) – одна з традиційних Церков українського народу – її ще називають східна Католицька Церква. Вона, як відомо, постала на території Київської митрополії внаслідок укладення Брестської церковної унії 1596 року з Апостольським престолом у Римі як намагання Церкви в Україні відстояти свою правову та обрядову індивідуальність. Назва Греко-Католицька Церква була закріплена і поширена в Західній Україні та Закарпатті наприкінці XVIII ст. розпорядженням ерцгерцогині Австрії, королеви Чехії та Угорщини Марії Терезії, під час правління якої Галичина і Буковина перейшли до складу Австрійської імперії в результаті трьох поділів Польщі і знищення Речі Посполитої. Марія Терезія, як відомо, проводила реформи у дусі просвіченого абсолютизму, в тому числі й на західно-українських землях, що відбилось і на релігійному житті галичан, буковинців та закарпатців.

Українська Греко-Католицька Церква, як і православна, має чималі заслуги перед Україною, оскільки упродовж всієї історії свого існування й діяльності вона всіляко сприяла збереженню національної ідентичності українців – їхньої мови, самобутньої культури, традицій, формуванню української національної інтелігенції європейської орієнтації. УГКЦ завжди відстоювала ідею української державності, незалежної від будь-якої іноземної столиці – чи це Москва, чи Берлін, чи Варшава.

Вагомий крок до міжнародного визнання України

Величезного значення у справі міжнародного визнання Української держави, подальших перетворень в її релігійному житті країни офіційний візит до нашої країни глави Римської католицької церкви Папи Івана Павла II – одного з найповажніших релігійних і політичних лідерів не тільки європейського, але й світового масштабу. Дипломатичні відносини нової України з Ватиканом були встановлені вже у лютому 1992 року. Визнавши Святий Престол, Україна тим самим пододала політичний і релігійно-ідеологічний бар'єр, що тривалий час заважав українському народові об'єктивно оцінювати діяльність і роль католицької церкви у світовій політиці. Після проголошення незалежності України стосунки, що налагодилися між нашою країною і Папою Римським, який до того ж мав ще й родинні зв'язки з Україною і завжди дуже тепло відзивався про українців, були тісними і взаємно доброзичливими.

Візит Папи Римського, що тривав п'ять днів, з 23 по 27 червня 2001 року, розпочався з Києва – стародавньої столиці Київської Русі, звідки понад тисячу років тому християнство поширилось на східнослов'янські землі. Вже з огляду на це візит увійшов в історію як подія унікальна в духовному, культурному і політичному житті не тільки нашої країни, але й усієї Європи. В дні перебування Папи в Україні до нашої держави було прикуто увагу всієї Планети – візит висвітлювало понад 3 тисячі журналістів з усіх континентів.

З цим візитом пов'язувалося поліпшення міжнародного іміджу нашої держави. “Одним з основних мотивів візиту Папи Івана Павла II в Україну, – зазначав прес-секретар понтифіка Хоакін Наварро-Валльс, – є бажання підтримати демократичний розвиток країни”. За його словами, Папа хотів допомогти зрозуміти світовому співтовариству необхідність надання підтримки нашій державі. Він заявив, що Папа розуміє труднощі, з якими стикається Україна, але свідомо не акцентував на них увагу в своїх виступах, аби не зачіпати політичних проблем.

Візит папи до України, справді, став однією з найяскравіших і найважливіших подій у житті сучасного українського суспільства. Напередодні цього візиту глава Української греко-католицької

греко-католикам їхньої найбільшої святині Львівського собору Св. Юра, а також перенесення в серпні 1992 року останків патріарха Йосипа Сліпого до Львова – акція, в якій взяли участь близько мільйона віруючих греко-католиків з усієї України.

Лише в 2005 році резиденція Глави Української греко-католицької церкви була перенесена до Києва, де зараз створюється Патріарший центр УГКЦ. А в червні 2009 року вперше за 200 років в столиці України відбулися єпископські посвячення. З цього приводу у своїй проповіді Блаженніший Любомир (Гузар) зазначив: „...300 років тому український народ зазнав невдачі. Упродовж цих трьох віків у нас намагалися викоринити прагнення до волі, бажання бути собою. Але, що цікаво, кожного разу, коли підвертався шанс (навіть найменший), українці шукали можливості створити власну державу. Так було під час Першої світової війни – я маю на увазі визвольну боротьбу. Так було і під час Другої світової війни, коли в Західній Україні намагалися маніфестувати своє прагнення отримати незалежність.

І майже два десятиліття тому наша заповітна мрія з Божою допомогою здійснилась... Це ж стосується нашої Церкви. Найсумніші приклади її знищення стосуються ХХ століття, коли, наприклад, в 1946-му ліквідували УГКЦ. Але милостивий Господь посилав Шептицького, Сліпого... І ми не загинули. Було б великою спокусою сказати, що все це – заслуга великих сильних людей, героїв, мучеників. З іншого боку, може здаватися, що досить сподіватися на Всевишнього, наче щось робимо ми, а щось – Він... Але українське народне прислів'я, як мені здається, добре нас вчить: на Бога сподівайся, а руку докладай. Якщо ми упродовж минулих віків, наперекір таким трудним, критичним обставинам, не загинули, то це сталося завдяки Господу Богу, котрий діяв через людей. Те, що ми вижили, не здалися – не наша заслуга, а Божий дар... У відповідний час Він посилав полководців, політиків, художників, церковних провідників і через них рятував наш народ. За цим історичним успіхом стоїть Господь Бог”.

Тому не дивно, що сталінський режим, приєднавши за домовленістю з гітлерівською Німеччиною восени 1939 року Західну Україну, всю силу радянських каральних органів спрямував передусім на боротьбу проти українських національних кадрів, у тому числі проти діяльності Греко-Католицької Церкви. Насильницька “советизація” краю, яка принесла нескінченні страждання населенню Західної України, супроводжувалась терором органів НКВС, очолюваних Лаврентієм Берія, який здійснював масову депортацією жителів до Сибіру й Казахстану, в табори ГУЛАГу. Разом зі своїм народом всі жахи сталінських таборів, весь тягар їхньої нещасливої долі розділила тоді і Церква.

Під час Другої світової війни й окупації України, попри звинувачення радянськими органами греко-католиків у співпраці з німецькою владою, нині добре відомі важливі свідчення й іншого характеру діяльності УГКЦ та її ієрархів тієї трагічної доби. Зокрема, у звісному листі до Гітлера в 1942 році митрополит і визначний український громадсько-політичний діяч Андрей Шептицький (світське ім'я граф Роман Олександр Марія), ризикуючи власним життям, як предстоятель церкви сміливо протестував проти нацистської терористичної політики на Сході. Лише беззаперечний авторитет митрополита у Європі врятував тоді від наміру Гімmlера заарештувати його і кинути до концтабору.

Мужнім кроком Андрея Шептицького стала його відома відозва, написана за шостою заповіддю “Не убий!”, звернена до церковнослужителів і громадян усіх національностей в Західній Україні. У ній визначний український священнослужитель відкрито виступив проти нацистської політики масового винищення євреїв. На цей заклик почалося масове переховування віруючими християнами єврейських родин. Митрополит подав своїм землякам особистий приклад гуманізму, надаючи притулок єврейським громадянам в митрополичих палатах, зокрема, переховуючи в будівлі собору Св. Юра рабина Львова. Підтримуючи боротьбу за самостійну Україну, Шептицький водночас засуджував польські політичні репресії та терористичні акти ОУН й убивства польського цивільного населення вояками УПА.

Показовими є факти взаємин УГКЦ з дочірньою Вірмено-католицькою церквою в Україні, рятування вірмен-католиків від

переслідування німецьких окупантів. Наприклад, відомо, що в квітні 1943 року гестапівці арештували настоятеля львівського вірменського кафедрального собору вікарія Діонісія Кастановича – за переховування євреїв. За подібні дії тоді фашисти розстріляли багато західноукраїнських громадян різних національностей – українців, поляків, угорців, вірмен. Відомого вірменського священнослужителя врятувало тоді негайне заступництво митрополита Шептицького, який заплатив за нього чималу грошову заставу.

Характерно, що хоч вірменину Кастановичу вдалося уникнути розстрілу від гестапівців, але він не зміг обминути радянських концтаборів. Після того як один репресивний режим змінився на інший, останнього предстоятеля Вірмено-католицької церкви в Україні за “сприяння нацистським окупантам” у березні 1946 року засудили на 10 років каторги в Комі АРСР, де він і загинув при загадкових обставинах...

Після Другої світової війни одним із перших заходів радянської влади в Галичині був підрич і ліквідація впливової ролі серед населення Української Греко-Католицької Церкви. Формально, з порушенням канонічного права, 8 – 10 березня 1946 року відбувся ініційований НКДБ і НКВС Львівський церковний Собор, який ухвалив ліквідацію Брестської унії, зв'язків з Ватиканом і об'єднання УГКЦ з Російською Православною Церквою. В результаті майже всі уніатські приходи були ліквідовані, а їхні храми й монастирі передані РПЦ. Священиків примусово повернуто у православ'я, а тих, хто протестував, – фізично знищено або вислано до Сибіру. Подібним чином радянська влада повела себе й у Закарпатті, де УГКЦ також було знищено, а духівництво й багато віруючих упродовж 1940 – 1980 рр. зазнавали небачених переслідувань і знущань. Українські греко-католики змушені були перейти в підпілля. Легально вони продовжували працювати лише у місцях поселення українців за кордоном, в країнах Америки та Європи, де УГКЦ функціонувала в структурах Української Католицької церкви. А в межах Радянського Союзу цей катакомбний (підпільний) період існування УГКЦ тривав аж до 1989 року.

Щоправда, смерть Сталіна і проведені у зв'язку з цим амністії і реабілітації дозволили повернутися в західні області частині священників. Переважно це були греко-католики, які почали нелегально правити богослужбу. В період хрущовської “відлиги” влада вдалась до нової хвилі репресій. У липні 1956 року вона санкціонувала прийняття Синодом рішення про зміцнення православ'я на західних територіях. Щоб не допускати поширення “шкідливої” для режиму релігії, нарада керівників православних епархій західних областей у Києві розробила заходи з “ліквідації уніатської спадщини”. Каральні органи влади знову взялися до переслідувань і репресій щодо греко-католицьких священників та вірних Галичини й Закарпаття. Верховного архієпископа Львівського, митрополита УГКЦ, ректора Львівської греко-католицької Богословської академії Йосипа Сліпого заарештували й заслали на каторжні роботи. Згодом, 1963 року, за наполяганням світової громадськості він був звільнений і депортований за межі СРСР – емігрував до Ватикану.

На рубежі 80 – 90-х років у долі українських греко-католиків відбулися відчутні зміни. Їхня Церква вийшла з підпілля, вимагаючи визнання і повернення попереднього статусу. Населення Західної України, у тому числі й молодь, відкрито поверталось до традиційного обряду. Масова підтримка мирян значно додала впевненості ієрархії Греко-Католицької Церкви у боротьбі за відродження. На початку 1990 року вона скликала Синод, на якому примусовий розпуск церкви 1946 року було анульовано, після чого розпочався напружений процес боротьби за реабілітацію державою УГКЦ, офіційне визнання її прав, повернення їй пограбованого свого часу майна. Треба, до речі, зазначити, що боротьба ця триває й понині.

В 1991 році Українська Греко-Католицька Церква була офіційно легалізована і з тих пір розпочалась її діяльність на новому витку складної історії. Відразу близько 2 тисяч парафій у західних областях проголосили про своє повернення до греко-католицького обряду. З Риму до Львова повернувся вищий греко-католицький ієрарх кардинал Микола Любачівський, який і очолив мільйони віруючих своєї церкви. Важливими фактами демонстрації швидкого відродження цієї гілки християнства в Україні стало повернення